

Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ӘОЖ 378.016:821.512.121-3

Қолжазба құқығында

МАХАШ ГАУХАР АБДУҒАППАРҚЫЗЫ

**XX ғасырдың II жартысындағы қазақ әдеби сыны және оны оқыту
әдістемесі (1960-1990 жылдар)**

6D011700-Қазақ тілі мен әдебиеті

Философия докторы (PhD)
атағын алу үшін дайындалған диссертация

Ғылыми жетекшілері:
филология ғылымдарының
докторы, профессор
Т.Н. Рахымжанов

педагогика ғылымдарының
кандидаты, доцент
Әрінова Бахыт Айтуқызы

Шетелдік ғылыми кеңесшісі
профессор Волкан Джошкун

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2016

МАЗМҰНЫ

Кіріспе -----	3
1 ХХ ҒАСЫРДЫҢ ІІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ӘДЕБИ СЫНЫ	
1.1 Кезеңдік әдебиеттану және әдеби сынның даму тенденциялары---	11
1.2 ХХ ғ. екінші жартысындағы көркем әдебиет сынының жанрлық ерекшеліктері-----	23
1.3 Сын және әдеби байланыстар-----	61
2 ХХ ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ӘДЕБИ СЫНЫН ОҚЫТУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	
2.1 ХХ ғ. екінші жартысындағы қазақ әдеби сынын оқытудың педагогикалық негіздері-----	70
2.2. Әдеби шығармаларды оқытудың әдістемелік жолдары --	102
2.3 ХХ ғ. екінші жартысындағы қазақ әдеби сынын оқытудың психологиялық және философиялық мәселелері -----	109
3 ӘДЕБИ СЫНДЫ ОҚЫТУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ	
3.1 Сын жанрын оқытудың тәжірибелік көрінісі-----	121
3.2 Әдеби сынды интерактивті оқытудың моделі -----	129
3.3 ХХ ғ. екінші жартысындағы қазақ әдеби сынын оқытудың эксперименттік нәтижелері -----	138
ҚОСЫМША -----	157
Қорытынды -----	173
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі -----	176

Кіріспе

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бергі уақытта басқа қоғамдық ғылымдар секілді қазақ әдебиеттануы да өзінің жеке ғылым саласы ретіндегі қалыптасу, даму жолындағы жетістігі мен кемшілігіне қайта үңіліп, әділ баға беруге ұмтылуда. Мұның өзі ұлттық әдебиеттанудың бастан өткізген негізгі кезеңдерін, яғни туу, қалыптасу дәуірлерін арнайы зерттеудің, шығармашылық кескін-келбетін, әдіснамалық мәселелерін ғылыми тұрғыда саралаудың шешуші қадамы болып табылады. Қазақ әдебиеттану ғылымы қиын-қыстауға толы ұзақ та күрделі тарихи жолды бастан кешірді. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың сөзімен айтқанда: «Тәуелсіздік бізге бұрын соңды көрмеген орасан зор мүмкіншіліктер берді. ... Біздің санамызды, зейін-зердемізді, жанарымызды тұмшалап келген бірталай көнерген сарқыншақтардан, теріс пайым-ұғымдардан арыла алмағанымызға да күмән жоқ» [1]. Расында, азаттыққа қол жеткен соңғы жылдары әдебиетіміз бен тарихымызды зерделеуде жаңаша көзқарастар қалыптасып, дұрыс та, келешегі зор бағыттарға бет бұрдық. Әдебиет - қоғамдық өмірдің айнасы, әрі халықтың рухани деңгейінің даму көрсеткіші болатындықтан, мемлекет үшін айрықша маңызды мәселе. Өйткені, әдебиеттану саласындағы іргелі ізденістер жүзеге аспайынша, жалпыхалықтың санасына Отаншылдық, елдік сезімін сіңіру оңай емес. Қай халық болмасын әлемдік өркениетке өз ұлттық құндылықтары арқылы жетеді. Қоғамның рухани-көркемдік дамуына үлес қосып, халықтың мұңын мұңдап, жоғын жоқтауда әдебиеттің маңызы ерекше зор. ХХІ ғасырға аяқ басқан қазақ әдеби сыны да жан-жақты өсіп, жанрлық жағынан жетілген, мақсат-мұраты мен атқарар қызметі айқындалған, кез келген елдің әдебиет сынымен иық теңестіре алатын, кей сәтте талдау мен ой-толғау жағынан ағалық жасайтын парасатты да байсалды, салмақты да салиқалы сипатымен ерекшеленеді. Әдеби сынның жеке ғылым, өнер деңгейіне көтерілуіне орай оның өзіндік ерекшеліктері, мазмұны мен түрі, жазылу стилі, басқа да заңдылықтары, яғни теориялық сыр-сипат, айырым-белгілері болатындығы ескеріліп, қазақ әдебиеттану ғылымының қалыптасуы жайлы зерттеулер жасалып, еңбектер жазылуы, сөз жоқ, игі нышандардың белгісі. Сондай-ақ, сынның туу алғышарттары, қалыптасу жағдайлары, даму ерекшеліктері жайын, бір сөзбен айтқанда, қазақ әдебиеті сынының тарихын жүйелеу, жанрлық сипаттарын айқындау бағытында ғылыми тұрғыда сарапталған көлемді де салмақты еңбектер жарық көрді. Бұл тұрғыда, М.Қаратаев, Р.Нұрғалиев, С.Әшімбаев, С.Қирабаев, Т.Кәкішев, З.Серікқалиев, Д.Ысқақов, Ж.Дәдебаев, Б.Майтанов, т.б. ғалымдарымыздың зерттеу еңбектері қазақ әдебиеттануына қосылған сүбелі олжа болмақ. Дегенмен, қазіргі қазақ сыны бірден осындай қалыпқа жеткен жоқ. Бұл жолда сан қилы өсіп, жетілу сатыларынан өтті. Кейде қанатын кең жайып, қарыштай

өркендесе, енді бірде тоқтамаса да тоқырап, саясат сойылын соғып, соның ығына жығылған кездер де болды. Бұл процесс – тарихи шындық. Сондықтан да қазақ әдеби сынының жеткен биігі мен бүгінгі деңгейін, кемшіліктері мен олқы тұстарын саралап, салмақтап отырудың маңызы зор. Мұның ұлттық сөз өнерінің даму жолдары мен эстетикалық, көркемдік-идеялық мұраттарын айқындап, болашақ бағытын белгілеп беріп отыруға тигізер септігі айрықша.

Осы тұрғыдан алғанда, ХХ ғасырдың екінші жартысындағы кезең қазақ әдебиетін салыстырмалы-тарихи теориялық және сын тұрғысынан зерттеген ғалымдардың ғылыми еңбектері бүгінгі таңда арнайы қарастыруды талап етеді. Өйткені, оларды танып, білу арқылы сол кездегі әдебиеттанудағы ғылыми ізденістерді саралауға мүмкіндік туады. Ғасыр басындағы қазақ әдебиетінің әркелкілігін, ағымдардың пайда болып, өркендеуін, қаламгердің әдеби мұра қорына қосқан үлестерін анықтауда ғылым жолындағы ар тазалығын сақтап, әдебиеттің дамуына ерінбей еңбек еткен, қазақ әдебиетінің көркемдік сапасын саралауда сын жанрының өрістеуіне өз үлесін еселей қосқан ғалым әдебиетшілер аз емес. Олар Кеңес дәуірі кезеңіндегі қазақ әдебиетінің әр түрлі мәселелерін өз еңбектеріне арқау етті. Қазақ ғалымдарының әдеби-сын саласында атқарған еңбектері әдебиеттану төрінен лайықты орын алып, сын жанрының көркеюіне қомақты олжа салды.

Қазақ әдебиеті сынының жеке сала ретінде қалыптасуы мен өркендеуіне үлес қосқан, оның жанрлық сипаттарының дамуына атсалысқан сыншыларымыздың еңбектерін атап көрсетуге, мән-мағынасын ашып түсіндіруге тырыстық. Ұлттық әдебиетті зерттеу және оны зерттеуші ғалымдарымыздың еңбегін лайықты саралап, тиісті бағасын беру, әдеби шығармалардың ұрпақ тәрбиесіне игі әсерін атап көрсету – уақыт талабы. Әдеби сыни мақалаларды зерттеуде, оның жас жеткіншектерге жете түсіндіру әдістемелерін ұсынуда қазақ ғалымдарында М.Қаратаев, Т.Нұртазин, С.Қирабаев «Қазақ совет әдебиеті» (1970), Қ.Жұмалиев «Қазақ әдебиеті». (8-класқа арналған оқулық, 1979), А.Көшімбаев «Қазақ әдебиетін оқыту методикасы» (1969), Ә.Қоңыратбаев «Әдебиетті оқыту методикасының очерктері» (1962), С.Қирабаев «Мектеп және қазақ әдебиеті» (1979), Т.Ақшолақов «Көркем шығармаға талдау жасау» (1983), Қ.Тасболатов «Әдебиет сабағында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру жолдары» (1974), Қ.Бітібаева «Әдебиет пәнін оқытудың тиімді жолдары» (1990) т.б. еңбектер жарық көрді. Зерттеуде көркем шығармалардың жас жеткіншектерге адамгершілік, рухани, патриоттық тәрбие берудегі ықпалы педагогика саласында ерекше орны бар ғылым екені көрсетіледі. Әдебиет пәні арқылы тұлға қалыптастыруда ұлт көсемдерінің еңбектері, әдістемелік тұжырымдары, пікірлері басты назарды болды.

Зерттеу жұмысының өзектілігі осы аталған мәселелерден туындайды.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. ХХ ғасырдың 60-90 жылдарындағы қазақ әдебиеттануы мен әдеби сынның даму барысын

зерделеу үшін Еуропа және орыс зерттеушілері мен ғалымдары М.М.Бахтин, А.С.Бушмин, В.Белинский, М.Горький, А.В.Луначарский, В.М.Крюков, Л.А.Булаховский, О.П.Пресняков, В.В.Юдинцев, В.С.Библер, П.А.Николаев, А.С. Курилов, С.И. Машинский, Л.М.Землянов, В.В. Виноградов сияқты ғалымдардың ой-пікірлерін назарға ала отырып, маңыздыларына тоқталып өттік. Әсіресе, орыс әдебиетінің айтулы сыншылары – Белинский, Добролюбов, Плеханов, Луначарский еңбектерінің маңыздылығына баса көңіл аудардық. Содан кейін әр жылда жарық көрген «Проблемы литературной критики», «Проблемы развития литературной критики», «Русская литературная критика 70-80 г.г. XIX века» (В.Н. Коновалованың редакциясымен шыққан монография), «Литературно-критическая деятельность русских писателей XIX в.», «Русская литературная критика» (Вопросы история, теории, методологии) атты ұжымдық еңбектерде орыс әдебиеті сынының қилы-қилы мәселелері жан-жақты қарастырылған. Оның ішінде В.И.Кулешовтің, В.П.Муромскийдің, Б.Егоровтың т.б. еңбектері жоғары бағалануға лайық. Бұл еңбектерді әлемдік әдебиеттанумен қатар салыстыра қарастырып шықтық. Батыс Еуропа әдебиеті сыны мен әдебиеттануы бойынша А.Эдгердің «История древнегреческой критики», Э.Грукердің «История литературных и эстетических доктрин в Германии», Э.Тиссонның «Эволюция французской критики», XX ғасыр өкілдерінен Дж.Спингарнның «Об истории литературной критики Ренессанса», Ф. Брюнстьераның «Эволюция критической мысли от Ренессанса до современности», Дж. Сэнтсберидің үш томдық «История критики», екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі жарық көрген АҚШ әдебиетшісі Рене Уэллектің құрастыруымен төрт томдық «История современной критики, 1850-1950» деген көлемді еңбектері басылып шықты. Сондай-ақ, Н.Т.Нефедовтің «История зарубежной критики и литературоведения», «Зарубежное литературоведение и критики в 1988 году» еңбектерінің маңызы зор болды.

Бұл еңбектерді қазақ әдебиеті сынының даму процесімен сабақтастырып, ұлттық әдебиеттануды биік деңгейге дейін көтерген ұлы ағартушы А. Байтұрсынұлынан бастап, Қ.Жұмалиев, Т.Нұртазин, М.Әуезов, М.Қаратаев, М.Базарбаев, З.Ахметов, З.Қабдолов, С.Қирабаев, Ш.Елеуқенов, С.Қасқабасов, Х.Сүйіншәлиев, Т.Тоқбергенов, Т.Кәкішев, Д.Ысқақов, Ж.Тілепов, Б.Майтанов, Б.Ыбырайымұлы т.б.ғалымдарымыздың еңбектері қарастырылды. Өткен Кеңестік дәуірде әдебиеттанудың партиялық принциптің қатаң бақылауында болғандығы тарихтан белгілі. Заман қыспағына қарамай, төл әдебиетіміздің биікке көтерілген тұсы – осы тұс. Қазақ қаламгерлерінің көркем туындыларының інжу-маржандары осы кезеңде өзінің барша ұлттық ерекшелігімен әлем халықтарына танылды. Қазақ әдебиеттануы ғылым ретінде қалыптасты. Әдебиет тарихы, әдебиет теориясы және сыны өркендеп, әлемдік әдебиет үлгілерімен сабақтаса отырып, өзінің ұлттық дәрежесін көрсететін құнды дүниелер өмірге келді. М.Әуезов, І.Есенберлин, Ә.Әлімжанов, М.Мағауин,

Ә.Кекілбаев, Ә.Нұрпейісов, Т. Әлімқұлов, С. Жүнісов, Д. Исабеков, т.б. жазушылардың шығармалары ұлттық ой-сананың оянуына ықпал етті. Отыз жылдан астам уақытты қамтитын бұл кезең қоғам дамуы мен идеологиялық ұстанымның, ой-пікірдің алмасуы жағынан бірдей емес еді. Көркем әдебиет күрделі қоғам шындығын бастан кеше отырып дамыды. Коммунистік партия әдеби процеске басшылық жасады. А.В. Луначарский: «Кез келген халықтың қоғамдық ой-пікірінің дамуына, жалпы мәдениет тарихында әдеби сынның маңызы зор», - деп атап көрсеткен болатын [2]. Әдеби процестің ұлғаюы, жаңа туындылардың көбеюі оны зерттеп, ғылыми тұрғыдан бағалап отыратын әдебиет туралы ғылымның қалыптасып, дамуына ықпал жасады. «Әдебиетті жүйелі, жан-жақты қарастыру – әдеби сынның табиғаты», – деген профессор Д. Ысқақұлының пікірі орынды айтылған [3, 31-б.]. Ең алғаш қазақ әдебиетін жүйелі зерттеп, түгендеп көрсеткен еңбек – «Қазақ әдебиетінің тарихы» атты 6 томдық еңбек болды. Ол 1960-1967 жылдары жұмыла жазылған қазақ ғалымдарының төл әдебиетін ғылыми тұрғыда танытатын алғашқы үлкен өнімді еңбектердің бірі болды. Әдебиеттің даму жолы белгілі жүйеге түсіп жинақталды. Әдебиет оқулықтары, ғылыми-зерттеу жұмыстар көптеп атқарыла бастады. М. Әуезов, С. Мұқанов, М.Ғабдуллин, Е.Ысмайылов, Қ.Жұмалиев, Б.Кенжебаев, А.Нұрқатов, Х.Сүйіншәлиев, З.Ахметов, З.Қабдолов, С. Қирабаев, Ә.Тәжібаев т.б. әдебиетіміздің дамуына зор үлес қосып, келелі зерттеулер жүргізді. Әсіресе, қазақ қаламгерлерінің поэзия, проза, драма жанрларының дамуы, бағыты, көркемдік келбеті, рухани құндылығы туралы сын-зерттеу еңбектері, әдеби портреттер, әр қаламгерлердің шығармашылық деңгейі туралы ауқымды еңбектер жарық көрді. М.Әуезов «Әр жылдар ойлары», С.Мұқанов «Халық мұрасы», Ғ.Мүсірепов «Суреткер парызы», М.Базарбаев «Әдебиет және дәуір», Р.Бердібаев «Биік парыз», Т.Кәкішев «Сын сапары», Ш. Елеуқенов «Замандас парасаты», С.Әшімбаев «Парасатқа құштарлық», т.б. көптеген әдеби-сын зерттеулер оқырмандардың зәру мәселелеріне жауап берді. Зерттеулер сын тұрғысынан сарапталып, шығармалардың көркемдік деңгейі анықталды. Сыни талдаулар арқылы әр дәуірдің шығармалары, әр жанрдағы көркем шығармалары таныстырылады. Әдеби шығарманы талдаудың жалпытақырыптық мәселелеріне байланысты, әсіресе, оның сюжетін, композициясын, әдеби кейіпкерді, әдеби туындының идеялық-көркемдік қуатын танытуды мақсат еткен зерделі зерттеулер мен оны оқытудың әдістемелері жөнінде де құнды еңбектер жарық көруде. Орыс әдебиеттану ғылымында М.А.Рыбникованың «Очерки по методике литературного чтения»(1963), В.В.Глубоков «Методика преподавание литературы» (1962), Г.А.Гуковский «Изучение литературного произведение в школе» (1966), Л.И.Тимофеев «Основы теории литературы» (1971), Я.А. Роткович «История преподавание литературы в советской школе» (1976), А.И.Ревякин «Проблемы и преподавания литературы»(1972), Т.А.Пахомова «Совершенствование методики анализа эпических произведений в старших классах» (1983), Н.И.Кудряшева «Преподавание литературы по новым

программам» (1970), В.Ф.Чертов «Методика преподавания литературы» (2004), т.б. әдеби шығармаларды орта мектепте оқыту әдістемелері өткен ғасырдың 60 жылдарынан жүйелі зерттеле бастады. Жоғарыда атап өткен қазақ әдебиеті зерттеушілерінің сыни еңбектерінің нәтижесінде бірқатар оны оқыту әдістемелері де мерзімді басылымдарда, жекелеген мақалалар мен оқытушыларға көмекші құрал ретінде ұсынылды.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. XX ғасырдың кеңес дәуірі әдеби процесіне үлес қосқан ұлттық рухани мұрасын түгендеп, көркем әдебиет сынын және Алаш зиялыларының сыни еңбектерін зерттеуде ғалымдарымыздың үлесін анықтау үшін диссертациялық жұмыста келесі мақсат, міндеттерді шешу көзделді:

- Кеңес дәуірі қазақ әдебиеттану ғылымына қатысты ғылыми еңбектерді тұтастай алып, кешенді жүйелеу арқылы ғылымның осы күнгі жетістіктері тұрғысынан жариялылық пен егемендікке орай пайда болған мүмкіндіктерді толық пайдалана отырып, қарастырып, тиісті ғылыми қорытындылар жасау;
- аталған кезеңдегі төл әдебиетіміздің зерттелуінің желісін әр жылдарда ғылыми еңбектер мен пікірлерді салыстыра көрсетіп зерделеу; Сын жанрының қалыптасып, дамуына 60-90 жылдар ғалымдарының зерттеулерінің игі әсерін талдап көрсету;
- сол көрсетілген дәуірдегі әдеби жанрлардың игерілуіне әділ баға беруге қол жеткізу; поэзия, проза, драма жанрларының дамуы туралы сыни еңбектерін сараптау;
- әдеби сын еңбектерін жаңа ғылыми көзқарастарға сай сараптаумен бірге зерттеушілер өмір сүрген дәуірдің қоғамдық-әлеуметтік талаптарын ескере отырып, шынайы бағалау;
- әдебиеттанушыларының түрлі жанрларға қатысты ой-пікірлерін саралай отырып, ғылыми тұжырымдардың дәуір шындығын ашудағы маңызын көрсету;
- осы кезеңдегі қазақ әдеби сынындағы дәстүр жалғастығы, рухани сабақтастық сияқты әдеби құбылыстар мен ұғымдардың мәнін ашу;
- қазақ әдеби сынының туысқан елдер әдебиетімен байланыстарын нақты мысалдар арқылы дәйектеу;
- алаш әдебиеті өкілдерінің ақталу мен тәуелсіздік қарсаңындағы әдеби-сын жетістіктерін ғылыми тұжырымдау;
- әдеби сын еңбектерінің ұлттық педагогикамен сабақтас қырларын ашып көрсету;
- қазақ әдебиеті пәнін оқыту әдістемесінің қалыптасуы
- әдеби сынды оқыту арқылы жас жеткіншектердің қоғамдық көзқарасын қалыптастыру, өзіндік пікірін айта алу, дүниетанымын кеңейту, шығармалардағы саяси-тарихи жағдаяттарға пікір білдіре алу қасиеттерін дарыту;
- ұлт тұлғасын қалыптастыруда көркем шығармалардың әсерін көрсету, ұстаз бен оқушы арасындағы шығармашылық байланысты қалыптастыру;

- көркем шығармадағы образдар арқылы ұрпақ санасына адамгершілік-рухани қасиеттерді сіңірудегі әдеби сынның ықпалы.
- әдебиет сабақтарында жоғарыда аталған мәселелерді тиімді әдіс-тәсілдермен көрсету жолдары.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы. Диссертациялық жұмыста ХХ ғасырдың соғыстан кейінгі қазақ әдебиетін зерттеген ғалымдардың еңбектері ғылыми тұрғыдан жүйелі тұтас бірлікте салыстыра сараланды. Сол арқылы қазақ әдебиеттануындағы әр жылдардағы ғылыми көзқарастардың қалыптасу жолдары айқындалды. Әдеби сынның оқытылу әдістемелері, оның зерттелу, қалыптасу жолдары анықталады. Көркем шығармадағы сынның оқытылу әдістемелері арқылы ұрпақ тәрбиесін ізгілендіру, имандылық-адамгершілік қасиеттерді бойға сіңіру, сол арқылы ұлт патриоттарын тәрбиелеуге қол жеткізу жолдары айтылды. Мектеп қабырғасында әдеби образдар арқылы рухани мәдениетті қалыптастыру әдістемелері көрсетілді. Оқу жүйесіндегі өзгерістер мен дамулар арқылы әдеби сынның да педагогикалық ролі анықталды. Оны тиімді пайдаланудың жолдары қарастырылды.

Қазақ әдеби сынына байланысты отандық зерттеушілердің еңбектері тәуелсіздік кезеңдегі ғылыми ұстанымдар тұрғысынан жүйеленіп, оны оқыту әдістемелері арнайы диссертациялық зерттеу жұмысының өзегін құрады. Қазақ әдебиеттанушыларының өткен ғасыр руханияты мен қоғамның идеялық және әдеби-эстетикалық санасының дамуына қосқан үлесі, педагогикалық ықпалы жан-жақты тарихи-салыстырмалық тұрғыда зерттеліп, тиісті деңгейде бағаланды.

Қайта құру, жариялылық кезеңі, әдебиет қайраткерлерінің ақталуы және тәуелсіздік қарсаңындағы әдеби сын жанрларының жетістіктері, олардың ұрпақ тәрбиесіне тигізер оң ықпалы кешенді түрде ғылыми нысанға алынды.

Қазақ әдеби сынының әдеби байланыстар контексінде қарастырылуы және оның ұлттық педагогика үдерістеріне үйлестіріле талдануы, оны оқыту әдістемелері – ұсынылып отырған жұмыстың негізгі жаңалықтарының бірі.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар.

- ХХ ғасырдағы кеңес-қазақ әдебиеттануының көрнекті өкілдерінің шығармашылығы жайында және өткен ғасыр әдебиетіне қатысты әр жылдары жазылған ғылыми еңбектердің қазақ сөз өнерінің дамуына қосар үлесі елеулі;
- ХХ ғасырдың ІІ жартысындағы қазақ қаламгерлерінің портреттерінің жасалуы, әдеби жанрлардың дамуы және олардың бағыттары мен ағымдарын анықтау барысында сыни еңбектердің маңызы;
- қазақ әдебиеттануындағы сын жанрының дамуы, оны оқыту әдістемесі негізінен партия белгілеген дәуір міндеттеріне сүйенді және өз заманының рухани талаптарына жауап берді;
- коммунистік жүйенің саяси қысымына қарамастан, қазақ әдеби сыны ұлттық сипаттарымен ерекшеленеді. Қазақ қаламгерлері баспасөз арқылы

бүкіл қоғамдық-әлеуметтік мәселелерге араласып, әдебиеттегі өзекті мәселелерді шешуге белсене араласты;

– қазақ әдеби сыны көркемдік дамуда ғана емес, жалпы қоғамдық ой-пікірдің өрістеуінде де маңызды роль атқарды.

– алаш қаламгерлерінің туындыларының ұрпақ тәрбиесіндегі маңызы және ғылыми оралымға енгізуде қазақ әдеби сынының ролі басым болды.

– әдеби сында ұлттық педагогика және оны тиісті дәрежеде насихаттау, дамыту үдерісі айқын көрініс тапты.

– әдеби сын еңбектерінің ұлттық педагогикамен сабақтас қырлары сараланды;

– қазақ әдебиеті пәнін оқыту әдістемесінің қалыптасу жолдары анықталды;

– әдеби сынды оқыту арқылы жас жеткіншектердің қоғамдық көзқарасын қалыптастыру, өзіндік пікірін айта алу, дүниетанымын кеңейту, шығармалардағы саяси-тарихи жағдаяттарға пікір білдіре алу қасиеттерін дарыту сынды әдістемелер атап көрсетілді;

– ұлт тұлғасын қалыптастыруда көркем шығармалардың әсерін көрсету, ұстаз бен оқушы арасындағы шығармашылық байланысты қалыптастыру жолдары айқындалды;

– көркем шығармадағы образдар арқылы ұрпақ санасына адамгершілік-рухани қасиеттерді сіңірудегі әдеби сынды ықпалы айтылды.

– әдебиет сабақтарында жоғарыда аталған мәселелерді тиімді әдіс-тәсілдермен көрсету жолдары нақты мысалдармен сарапталды.

Зерттеу жұмысының ғылыми, теориялық, әдістемелік негіздері.

Диссертацияда көтерілген мәселелердің ғылыми негізделуі мен шешімін табу - әдебиеттану саласына қатысты зерттеу еңбектерге сүйене жүргізілді. Жұмыс барысында М.Әуезов, С.Мұқанов, Е.Ысмайылов, Б.Кенжебаев, М.Қаратаев, С.Қирабаев, З.Ахметов, З.Қабдолов, Ш.Елеукенов, Р.Нұрғалиев, С.Әшімбаев, Ж.Тілепов, С.Абдрахманов, Б.Әбдіғазиев, Ж.Дәдебаев, З.Бисенғали, Д.Ысқақов, Ж.Смағұлов, Ө.Әбдіманов, Б.Ыбрайымов, А.Көшімбаев, Т.Ақшолақов, Б.Әрінова, Қ.Тасболатов, Қ.Бітібаева, Б.Сманов, Р.Құтқожина, С.Мақпырұлы, Қ.Мырзағалиев, С.Қалиев, Ғ.Смағұлова, Т.Жұмажанова, Б.Жұмақаева, Н.Дөкенова, Г.Құрманбаева, т.б қазақ ғалымдары мен Ресей зерттеушілерінің тақырыпқа сай жазылған ғылыми пікірлері, ойтұжырымдары негізге алынды.

Зерттеу жұмысының негізгі дереккөзі ретінде А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, М. Әуезов, Ғ.Мүсірепов, Ғ.Мұстафин, С.Мұқанов, Қ.Жұмалиев, Ә.Тәжібаев, Б.Кенжебаев, М.Қаратаев, Е. Ысмайылов, З.Қабдолов, Т.Нұртазин, А.Нұрқатов, З.Ахметов, С.Қирабаев, С.Әшімбаев, Ж.Әбдрашев, С.Сейітов, Ә.Жәмішев, Ж.Жұмаханов, А.Тоқмағанбетов, Т.Тоқбергенов, Р.Нұрғалиев, Ш.Елеукенов, Ө.Тұрманжанов, З.Серікқалиев, Қ.Әбдіқадыров, Б.Майтанов, Р.Бердібаев, Т.Кәкішев, Ф.Оразаев, А. Исмақова, Т.Тебегенов, Д.Ысқақов, З.Бисенғалиев, Ө.Әбдіманов, Ж.Дәдебаев, С.Негимов, Д.Қамзабекұлы, Б.Омаров, т.б. сынды

каламгерлердің әдебиеттануға, әдеби-сынға қатысты зерттеулері нысанға алынды. М.Қаратаев, Т.Нұртазин, С.Қирабаев «Қазақ совет әдебиеті» (1970), Қ.Жұмалиев «Қазақ әдебиеті». (8-класқа арналған оқулық,1979), А.Көшімбаев «Қазақ әдебиетін оқыту методикасы» (1969), Ә.Қоңыратбаев «Әдебиетті оқыту методикасының очерктері» (1962), С.Қирабаев «Мектеп және қазақ әдебиеті» (1979), Т.Ақшолақов «Көркем шығармаға талдау жасау» (1983), Қ.Тасболатов «Әдебиет сабағында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру жолдары» (1974), Қ.Бітібаева «Әдебиет пәнін оқытудың тиімді жолдары» (1990), Б.Әрінова «Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесінің ғылым ретінде қалыптасуы мен дамуы» (2004), Б.Сманов «Көркем шығарманы талдау әдістемесі» (2011) т.б. еңбектер әдеби сынның әдістемелерін зерттеуде қарастырылды. Бұлар - қазақ әдебиетінің барлық жанрында қалам тербеген ақын-жазушыларымыздың кітаптарына әдеби талдау жүргізген ғылыми еңбектер. Зерттеу барысында әдеби сынның педагогикалық ықпалы, алаш әдебиеті қайраткерлерінің асыл мұралары, олардың оқытудағы әдістемелік тәсілдері және әдеби ортада қалыптасқан жақсы дәстүрлерді құрметтей отырып, оларды игерту, ілгері дамыту ісіне қосылған бағалы еңбектері, тәжірибелері негізге алынды.

Зерттеу жұмысының теориялық және практикалық маңызы:

Диссертациялық жұмыста ұсынылған тұжырымдарды жоғары оқу орындары мен орта, арнаулы мектептерде әдебиет сыны және оны оқыту әдістемелері, аударма теориясы мен практикасын оқытатын пәндерге дереккөз, әрі арнайы курс ретінде ұсынуға болады. Ғылыми жұмыс қазіргі кезең әдебиеттану ғылымына қатысты пікірлерді тереңдете түсінуге септігін тигізеді. Әдеби сын және әдебиеттер арасындағы рухани байланыс арқылы ұрпақ санасын тәрбиелеу әдістемесі педагогика саласындағы тың тұжырымдар мен ой-пікірлер қосымша оқу құралдары мен кезең әдебиетін оқыту бағдарламаларына қажетті еңбек болады деп санаймыз. Осы бағытта тереңдетілген арнайы курс сабақтарына пайдалануға мүмкіндік мол.

Зерттеудің әдіс-тәсілдері. Жұмысты жазу барысында әдеби-теориялық, тарихи-салыстырмалы және объективті талдау үлгілері пайдаланылды. Әдістемелік нұсқаулар және оқытудың тиімді әдістері тәжірибелік көрініс ретінде алынды.